

УДК 94(477.82)''1921/1925'':351.74+
94(438)''1921/1925'':351.74

Олег Разиграєв*

ВОЛИНСЬКЕ ВОЄВОДСТВО В КОНТЕКСТІ ПОЛЬСЬКО-РАДЯНСЬКИХ ВЗАЄМИН: ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ БЕЗПЕКИ (1921–1925 РР.). ІСТОРИЧНІ ПАРАЛЕЛІ З СУЧАСНОЮ СИТУАЦІЄЮ НА СХОДІ УКРАЇНИ.

Статтю присвячено безпековій ситуації на теренах Волинського воєводства Другої Речі Посполитої у 1921–1925 рр. в контексті тогочасних польсько-радянських взаємин. Констатовано, що після завершення польсько-більшовицького протистояння та підписання Ризького миру радянська сторона не відмовилася від використання західноукраїнського населення в міжнародному комуністичному русі. У першій половині 1920-х рр. досліджуваний регіон став об'єктом диверсійних акцій інспірованих СРСР. озброєні більшовицькі загони напали на двори та господарства польських осадників, здійснювали диверсійні операції проти польського війська та поліції, частини українців.

В публікації здійснено спробу проведення окремих історичних паралелей із сучасною ситуацією на сході нашої держави: 1. схожість у порушенні норм міжнародного права радянською стороною щодо суверенної міжвоєнної польської держави в той час, та груба зневага до нього тепер на Донбасі; 2. намагання СРСР представити напружену безпекову ситуацію на Волині як громадянський конфлікт в межах Другої Речі Посполитої; 3. заперечення власної участі у цих подіях.

Ключові слова: Волинь, Польща, СРСР, політика, безпека, диверсія.

Oleh Razyhrayev

VOLYN VOIVODESHIP IN THE CONTEXT OF POLISH-SOVIET RELATIONS: GLOBAL AND REGIONAL DIMENSION OF SECURITY (1921–1925). HISTORICAL PARALLELS WITH THE CURRENT SITUATION ON THE EAST OF UKRAINE

The article is devoted to the security situation on the territory of Volyn Voivodeship of Second Polish Republic in 1921–1925 in the context of contemporary Polish-Soviet relations. Stated that after the Polish-Bolshevik war and signing the Peace of Riga the soviet side had not refused to use the population of Western Ukraine in the international communist movement. In the first half of 1920 the region became

* **Олег Разиграєв** — кандидат історичних наук, доктор гуманістичних наук в галузі новітньої історії (PhD in the Humanities), доцент кафедри всесвітньої історії Східно-європейського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).

the object of sabotage actions inspired by the Soviet Union. Bolshevik subversive groups attacked the Polish economy yards and colonists, carried out sabotage operations against the Polish army, police and some Ukrainians.

In the publication was made the attempt to do some historical parallels with the current situation in the east of our country: 1. similarity in violation of international law by the Soviet side against the sovereign interwar Polish state at that time and blatant neglect of them now in Donbas; 2. the USSR attempts to present tense security situation in Volyn as civil conflict within the Second Polish Republic; 3. the negation of own participation in these events.

Keywords: *Volyn, Poland, the Soviet Union, politics, security, diversion.*

Західна Волинь між двома світовими війнами перебувала у складі ново-відродженої польської держави — Другої Речі Посполитої. Регіон офіційно відійшов до складу Польщі на підставі Ризького мирного договору від 18 березня 1921 р.¹ В адміністративному плані він складав Волинське воєводство, яке було утворене на основі закону від 4 лютого того ж року. Початково до Волинського воєводства увійшло 9 повітів: Володимирський, Горохівський, Дубенський, Ковельський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Острозький та Рівненський².

Міжвоєнний Волинський край характеризувався слабким соціально-економічним розвитком, водночас маючи специфічну національну та релігійну структуру. Згідно першого загальнодержавного перепису населення Польщі від 1921 р. на теренах воєводства українці становили 68,4%, поляки — 16,8%, євреї — 10,6% та німці — 1,7%. На Волині поляки не мали кількісної переваги, будучи водночас привілейованою суспільною групою, члени якої обіймали більшість посад у державних структурах. Чисельну національну групу досліджуваної адміністративної одиниці становили також євреї, які мешкали переважно в містах, займаючись торгівлею та лихварством³.

Не сприяла налагодженню взаємин між поляками та представниками національних меншин, перш за все українцями, національна політика, яка проводилася польськими урядами у досліджуваній період й мала чимало прорахунків та недоліків. Як зазначає вітчизняний дослідник Я. Грицак: «Результатом такої політики стало тотальне відчуження українців від Польської держави. Замість того, щоб наблизити українців до себе, наочно показати переваги демократії і

¹ Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polski (dalej: DzU RP). — 1921. — № 49. — Poz. 300. — S. 814–867.

² Ustawa z 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze 12 października 1920 r. // DzU RP. — 1921. — № 16. — Poz. 93. — S. 216–217.

³ Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski 1924. — Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1925. — S. 14.

спонукати до активної творчої ролі у державному житті, польський уряд застосовував постійні репресії»⁴.

У першій половині 20-х рр. XX ст. прорахунки Польщі у політиці щодо національних меншин (насамперед українців), економічні негаразди, післявоєнну нестабільність намагався всіляко використати СРСР шляхом не лише поширення комуністичної ідеології, а й активної діяльності озброєних диверсійних груп, яка в підсумку мала призвести до «возз'єднання Західної України із Радянською Україною». Функціонування таких бойових загонів було найбільш небезпечним для польської адміністрації з усіх проявів комуністичної діяльності в окреслений хронологічний період. Не полишаючи намірів запалити «вогнище світової комуністичної революції», більшовики одним із плацдармів реалізації власних планів обрали саме Волинське воєводство⁵.

Враховуючи недостатнє вивчення диверсійного руху в краї у вітчизняній та зарубіжній історіографії метою запропонованої розвідки є дослідження безпечної ситуації на теренах Волинського воєводства у першій половині 20-х рр. XX ст. в контексті тогочасних польсько-радянських взаємин, а також здійснення спроби проведення паралелей із сучасною ситуацією на сході України.

Зазначимо, що курс на «світову революцію» з початку 20-х рр. XX ст. дещо видозмінився, тобто перейшов із відкритого збройного протистояння до таємної підготовки і підтримки комуністичних повстань, організованих спеціально вишкolenими та навченими диверсантами. Безпосередні військові дії проти Другої Речі Посполитої було унеможливлено як підривом мілітарного потенціалу радянської Росії, так і вищезазначеним Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 р. Нагадаємо, що договірні сторони — РСФРР і радянська Україна (УСРР), з одного боку, та Польща — з іншого, взаємно визнавали незалежність і державний суверенітет одна одної. Вони також мали утримуватися від втручання у внутрішні справи сторін — учасників договору, зокрема від агітації та пропаганди на їх території. Учасники домовленостей зобов'язувалися не підтримувати організацій, що мали на меті проведення збройної боротьби з іншою договірною стороною або зазіхали на її територіальну цілісність; готували повалення її державного чи суспільного ладу⁶. Вітчизняний історик О. Купчик зазначає, що наявність в УСРР безпосереднього кордону з Другою Річчю Посполитою була вагомим чинником використання західноукраїнського населення в міжнародному комуністичному русі. Правове оформлення статусу Волині (1921 р.) та Східної Галичини (1923 р.) як частин

⁴ *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. — Київ: Генеза, 2000. — С. 191.

⁵ *Кучерена М.М.* Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919–1939 рр.) // Україна–Польща: важкі питання: матеріали II міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 рр.» (Варшава, 22–24 травня 1997 р.). — Варшава–Луцьк, 1998. — Т. 1–2. — С. 18.

⁶ *Купчик О.Р.* Волинь у експорті більшовицької революції до країн Європи (1920-ті роки) // *Ukrainica Polonica.* — 2005. — № 2. — С. 48. Див. також: *Traktat pokoju między Polską a Rosją i Ukrainą podpisany w Rydze dnia 18 marca 1921 roku* // *DzU RP.* — 1921. — № 49. — Poz. 300. — S. 814–867.

новоствореної Польської держави не означало відмову від територіальних претензій радянської Росії на ці землі. Більшовицьке керівництво розглядало перспективи розвитку комуністичного руху на Західній Україні ще до підписання Ризького мирного договору⁷.

Один з представників радянської України на переговорах у Ризі, Е. Квірінг в меморандумі «Завдання нашої партії в окупованих Польщею українських районах» від 30 листопада 1920 р. писав: «Отторжение от УССР значительной части Волыни с украинским населением в несколько миллионов душ и присоединение Восточной Галиции к Польше — ставят перед нашей партией и правительством новую задачу: взять под свое идейное и организационное руководство революционное движение, которое в результате польской оккупации будет неизбежно нарастать в этих районах. ...По-моему, нужно немедленно выделить особый комитет для ведения партийной работы в оккупированных украинских областях, причем, чтобы Польша не могла к нам придаться, он должен выступать как самостоятельная организация (Навколо цього абзацу на полях ліворуч помітка синім олівцем: «Наивные поляки!» — примітки упорядників збірника документів). Лозунги движения должны быть упрощены и неизбежно связаны с национальным сознанием крестьянских масс: против польского пана, за землю для украинского крестьянина, за власть советов... Национальный момент должен, во всей агитации, занять виднейшее место. Средства борьбы — вооруженное восстание и, следовательно, организация ревкомов. Но оккупированный район не может победить собственными силами. Нужна поддержка, и ее должны дать мы. Недаром же воскресает снова знаменитая нейтральная полоса в 30 верст...»⁸ В іншому меморандумі Е. Квірінга від 14 січня 1921 р. «Про дипломатичні представництва УССР» зазначалося: «УССР становится естественным политическим и культурным центром для массы украинского крестьянства этих областей, попавших под панскую руку. Мы не можем оказаться от революционной работы среди этих масс...»⁹.

Вищезазначені плани більшовицької Росії підтверджують й матеріали міністра внутрішніх справ Польщі у 1917–1918 рр. Я. Стецького. Так, А. Ледницький — представник Регентської ради Польського Королівства 28 вересня 1918 р. писав: «Більшовицька преса не приховує своїх намірів щодо Польщі. Для неї Польша — брама, яку необхідно зруйнувати, щоб запалити революційне

⁷ Купчик О. Р. Волинь у експорті більшовицької революції... — С. 48–49.

⁸ Меморандум представника УССР на Ризьких мирних переговорах Е. Квірінга «Завдання нашої партії в окупованих Польщею українських районах (30 листопада 1920 р.) // Україна і Польша 1920–1939 рр. З історії дипломатичних відносин УССР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / НАН України. Інститут історії України; упорядкування, коментарі, вступна стаття: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. — К.: Дух і літера, 2012. — С. 73–74. Див. також: Купчик О. Р. Волинь у експорті більшовицької революції... — С. 48–49.

⁹ Меморандум представника УССР на Ризьких мирних переговорах Е. Квірінга «Про дипломатичні представництва УССР (14 січня 1921 р.) // Україна і Польша 1920–1939 рр. ... — С. 80.

вогнище на Заході. Для цього більшовики володіють усіма необхідними матеріальними засобами»¹⁰.

З початку 1921 р. Волинське воєводство стало об'єктом диверсійних акцій інспірованих «східним сусідом». Озброєні більшовицькі загони, які в польській пресі іменувалися «бандами», нападали на двори та господарства польських осадників, здійснювали диверсійні операції проти польського війська та поліції, частини українців. Цю діяльність скеровували і контролювали спецслужби більшовиків в особі Закордонного відділу ЦК КП(б)У («Закордоту»)¹¹. Творцем зазначеної структури був член ЦК РКП(б) Ф. Кон¹². Підпільну діяльність щодо Волинського воєводства координувало й здійснювало Київське відділення «Закордоту». Згідно з організаційним розподілом діяльності, спрямованої проти Другої Речі Посполитої, Волинь була віднесена до 3-ї області (напрямку — *О.Р.*) роботи «Закордоту», що її очолював К. Русаков¹³. Компетенція діяльності останнього охоплювала також Полісся, Західну Білорусь та, ймовірно, Східну Галичину¹⁴.

Першочерговим завданням «Закордоту» стало створення потужної мережі так званих революційних трійок з метою організації диверсійно-підривних загонів для проведення дестабілізуючої діяльності на Волині. Збройні акції у підсумку мали б спровокувати польсько-радянську війну, якою можна було б скористатися для встановлення більшовицької влади у Польщі і приєднання до УСРР західноукраїнських земель¹⁵. З радянської України на Волинь надходили не тільки гроші та пропагандистсько-агітаційна література, а й зброя та амуніція¹⁶. К. Русаков особисто отримав 20 каратів діамантів, а Київське віддання «Закордоту» — 175 каратів¹⁷.

¹⁰ Oddział rękopisów biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. — Archiwum Jana Steckiego. — Rkp. 575. — S. 39.

¹¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі: ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 1039. — арк. 3; *Peplowski A.* Wywiad polski na ZSRR 1921–1939. — Warszawa: Bellona, 1996. — S. 258.

¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 139, арк. 4–5. Див. цей документ в: «Закордот» в системі спецслужб України. Збірник документів / За ред. В.С. Сідака. — Київ: Вид-во НА СБУ, 2000. — С. 15–17.

¹³ *Купчик О.Р.* Волинь у експорті більшовицької революції... — С. 50; Керівництво «Закордоту» у своїй діяльності поділяло територію Другої Речі Посполитої на три області: 1) Центральна Польща; 2) Східна Галичина; 3) Волинь, Поділля і Західна Білорусь. При кожній області функціонував т.зв. «обласний комітет», див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1039, арк. 3–4.

¹⁴ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK). — Zesp. 248. — Sygn. 132. — brak paginacji.

¹⁵ *Купчик О.Р.* Зовнішньополітична діяльність уряду УСРР (1920–1923 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» — К.: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2005. — С. 12.

¹⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 409, арк. 124; Див. цей документ в: «Закордот» в системі спецслужб України... — С. 77.

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1039, арк. 4.

Відомості про організацію «Закордоту» на Волині польські органи безпеки отримали ще в березні 1921 р.¹⁸. За належність до цього угруповання в першій половині квітня того ж року в Дубенському повіті було заарештовано М. Трубілова¹⁹. Один з тогочасних поліцейських ситуаційних звітів щодо суспільно-політичної ситуації повідомляв про діяльність на Волині протиправних груп, які склалися з кількох десятків осіб, а також мали на озброєнні ручні гранати: «Бандитизм зміцнів до того рівня, що навіть пости поліції не є безпечними... Бандити цілими підрозділами пересуваються дорогами, нападають на подорожніх та цілі села, грабують в «білий день» будучи впевненими, що їм це минеться...»²⁰.

Погіршення стану безпеки, пов'язане із революційно-комуністичною антидержавною діяльністю, серйозно турбувала МВС. Тим часом, кількість організованих повстанських загонів «Закордоту» стрімко зростала. Характер місцевості сприяв проведенню партизанської боротьби в регіоні. У 1921 р. в північній частині Волині діяли загони Островського (200 осіб), Василевського (60 осіб) і Русакова (17 осіб). На півдні воєводства діяльність розгорнув загін диверсантів із 30 осіб²¹.

Внаслідок добре скоординованих дій польської політичної поліції та відсутності фінансування з радянської сторони, в ніч проти 10 липня 1921 р. більшість диверсантів, яких називали агентами «Закордоту», були спіймані і згодом постали перед Луцьким військово-польовим судом²². Активну участь у знешкодженні цієї диверсійної організації брав надкомісар А. Тарнавський, розвідник С. Заремба та представник II Відділу Генерального штабу Другої Речі Посполитої поручник Урбанець²³. Згідно з оперативними даними поліції, члени «Закордоту» планували напад на місто Дубно, в якому передбачалась участь близько 700 осіб із використанням гармат і кавалерії²⁴.

До найбільш зухвалих диверсійних акцій, здійснених більшовицькими збройними формуваннями на теренах Волинського воєводства в 1921 р., можна віднести розгром двох поліцейських дільниць у Ковельському повіті в червні та напад у липні того ж року на державні установи в містечку Мізоч, Дубенського повіту²⁵.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1039, арк. 2.

¹⁹ Там само, арк. 4.

²⁰ Державний архів Волинської області (далі: ДАВО), ф. 1, оп. 2, спр. 13, арк. 83.

²¹ *Купчик О.Р.* Волинь у експорті більшовицької революції... — С. 50.

²² Знешкодженню «Закордоту» передувало зухвале вбивство її членами родини Рівненського банкіра Горнштейна 9 липня 1921 р., див.: ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1039, арк. 2; Державний архів Рівненської області (далі: ДАРО), ф. 300, оп. 1, спр. 140, арк. 18–20; *Півень О.І.* Закордонний відділ ЦК КП(б)У та його діяльність на Волині у 1920–1921 рр. // 36. навч.-метод. матеріалів та наук. ст. іст. ф-ту ВДУ ім. Лесі Українки. — Луцьк, 2006. — Вип. 11. — С. 49.

²³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1039, арк. 3.

²⁴ Там само, арк. 2.

²⁵ ДАВО, ф. 1, оп. 4а, спр. 47, арк. 32.

Перебіг подій у Мізочу допомагає відтворити рапорт Волинського окружного управління державної поліції до Головного управління державної поліції у Варшаві: «19 липня 1921 р. о першій годині ночі на поліцейський пост в Мізочу, Управління району, Управління гміни²⁶ і двір Карвицького було здійснено бандицький напад за участі 35–40 осіб озброєних у карабіни, револьвери та російські шаблі. Бандити прийшли з с. Стубло (тепер с. Стеблівка Здолбунівського району Рівненської області — *О.Р.*). Вони напали одночасно на пост поліції і Управління гміни, залишивши варту перед Управлінням району, який містився у флігелі двору Карвицького. На поліцейському посту нікого не було, позаяк черговий постерунковий²⁷ Бернацький за пів години до нападу пішов до міста з метою інспекції нічних варт. Вибивши вікна в приміщенні поліцейського поста... бандити почали синхронний напад на Управління начальника району... після знешкодження дверей, які провадили до помешкання Карвицького, його управляючий Собанський, котрий там мешкав, здійснив два постріли з карабіну, на які бандити відповіли близько 10-ма пострілами. Почувши ці постріли постерунковий Бернацький (припускаючи, що це стріляють поліцейські), будучи на ринку міста, здійснив два постріли вгору з метою подачі сигналу. В цей момент почався відступ бандитів, а один з них вигукнув російською мовою: «втікати, адже там стріляють». О 1.30 бандити відійшли до с. Білашів, де вони вимагали у солтиса 4 підводи, на яких вирушили до с. Черняхвка, увірвались до помешкання коваля Черняховича, повели короткий обшук, згодом вивезли Черняховича до сусіднього лісу, де його було розстріляно. Нападники також залишили записку написану олівцем. В ній зазначалося, що гине за те, що знищував український народ (Черняхович в 1920 р. служив у Польській дефензиви²⁸)... З поста поліції бандитами було викрадено 2 карабіни, 30 набоїв, спорядження для носіння патронів, 5 фунтів сала, 20 фунтів пшонаного борошна, 10 фунтів гречаної каші та 15 фунтів хліба. Пограбовано також дружину пшодовника-розвідника²⁹ Васяка, яка мешкала у приміщенні поста. З Управління гміни було викрадено печатки: «Управління гміни в Мізочу», «Віт гміни» та «Писар гміни»... Терміново висланий патруль поліції не зміг відшукати бандитів...»³⁰.

Липневий напад на містечко Мізоч мав серйозний суспільний резонанс. На допомогу місцевим поліцейським невдовзі прибула група правоохоронців з Дубенського повітового управління державної поліції. 22 липня приїхала комісія у складі воєводи, прокурора, Дубенського старости та воєводського керівника політичної поліції. На нападників, силами правоохоронних органів та війська, було організовано облаву у складі 40 поліцейських з Окружної школи державної

²⁶ Гміна — найнижча ланка адміністративно-територіального поділу Другої Речі Посполитої.

²⁷ Постерунковий — найнижче рядове звання службовця поліції Другої Речі Посполитої.

²⁸ Тут, ймовірно, йдеться про одну із цивільних спеціальних служб міжвоєнної Польщі — Відділ IV–Д, яка функціонувала в 1920–1923 рр. (т.зв. «політична дефензива»).

²⁹ Пшодовник — вище звання рядового службовця поліції Другої Речі Посполитої.

³⁰ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 13, арк. 92.

поліції з Острога, 2-х розвідників з Відділу IV-Д, одного батальйону 43 полку піхоти з Рівного та однієї ескадри кавалерії 12 полку уланів з Кременця. Затримати нападників не вдалося, разом з тим, слідством було встановлено, що після атаки на містечко Мізоч вони розділилися на дві групи. Перша — у складі 18 осіб — вирушила через Андрушівку до кордону із радянською Україною, друга — відійшла в напрямку Кременця. Перетин кордону цими групами відбувся безперешкодно. Окрім того, відповідно до результатів слідства, загін нападників складався як з місцевих повстанців, котрі переховувалися в лісах з 1920 р., так й з осіб немісцевого походження, які послуговувалися виключно російською мовою. Поліція припускала, що до локального збройного угруповання чисельністю 8–10 осіб долучився «елемент із закордону». Правоохоронці це пояснювали тим, що в прикордонному селі Кунів (зараз — село в Ізяславському районі Хмельницької області), що розташовувався по радянській стороні кордону, мешкала особа на прізвище Рекун (вірогідно йдеться про «Рикуна»), яка походила з Дубенського повіту, була добре освічена, мала вплив на місцевих селян та свого часу очолювала Дубенський ревком³¹.

На думку поліції Дубенського повіту озброєна група, яка напала на Мізоч, «не була зграєю звичайних бандитів, на що вказує той факт, що нападники атакували насамперед органи влади, а не приватних осіб... як з рештою зізнався солтис з Бударежа, в місцевих лісах було помічено близько 100 осіб, які мали коней та ґрунтове озброєння (карабіни, револьвери та шаблі), вони не напали на навколишні села, не займалися грабунком, лише час від часу вимагали хліба та іншої провізії...»³².

Наприкінці липня 1921 р. стан безпеки у Волинському воєводстві загалом і в Дубенському повіті зокрема можна охарактеризувати як вкрай напружений. Поліція зазначеного повіту в листі до керівництва в Луцьку від 27 липня висловила навіть побоювання вибуху повстання на Волині: «Тутешнє управління повідомляє: останнім часом багато факторів вказують на те, що прикордонні повіти Волинського воєводства готуються до збройного повстання проти Польської Держави за посередництвом агітаторів, ймовірно з Німеччини та Совдепії... В Дубно, Кременці та загалом по селах вже тривалий час поширюються чутки про те, що після жнив наступить якась зміна, навіть йдеться про повстання... Збільшуються факти викрадення коней... Три тижні тому прибув до Дубна пшодовник Відділу IV-Д з Рівного, який за участі державної поліції і жандармерії Польського війська здійснив обшук в помешканні одного селянина... було знайдено багато військових речей, амуніції, карабінів, печатки з державним гербом, посвідчення... в селі Перемель (Боремель ?) 25 числа цього місяця внаслідок пожежі згоріло 30 халуп, до яких не можна було наблизитись у зв'язку з постійними вибухами бомб, ручних гранат та карабінної амуніції...»³³.

Побоювання польської влади щодо вибуху повстання на Волині в серпні 1921 р. не справдилися. Уцілілі внаслідок репресій диверсанти в письмовій

³¹ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 13, арк. 80, 90.

³² Там само, арк. 81.

³³ Там само.

доповіді від 17 вересня того ж року повідомляли ЦК КП(б)У, що у зв'язку з викриттям польською поліцією більшої частини загону, усі активні дії припинено³⁴. Спецслужби встановили, також, що керівником волинської «губтрійки» «Закордоту» був Є. Оніщенко, який з метою конспірації видавав себе за інженера, хіміка, торговця, тощо³⁵. Однак, ліквідація озброєних груп «Закордоту»³⁶ улітку-восени 1921 р. не покращила стан безпеки на Волині³⁷.

З початку 1922 р. озброєні більшовицькі групи діяли у Кременецькому, Дубенському, Рівненському, Здолбунівському та деяких інших повітах Волинського воєводства. В травні того ж року Відділ IV–Д у Варшаві рекомендував підлеглим підрозділам звернути особливу увагу на члена «Закордоту» Є. Марчука, який в період більшовицької окупації працював міліціонером, а згодом вступив до диверсійної «групи Рикуня», брав участь у вищевказаному нападі на волинське містечко Мізоч та вбивстві конфідента Черняховича. За інформацією органів безпеки, Є. Марчук часто нелегально перетинав радянсько-польський кордон та здійснював розбійні напади на території Польщі³⁸. Вже у червні того ж року поліції вдалося затримати члена Луцької повітової ревтрійки «Закордоту» Т. Підгірного³⁹.

Чинником, який негативно впливав на стан безпеки в регіоні, було припинення на територію Волинського воєводства нових озброєних формувань, керованих «Закордотом». Занепокоєння цим фактом висловив навіть люблінський воєвода С. Москалевський. У таємному листі до повітових старост від 10 листопада 1922 р. він зазначив, що згідно з повідомленням командування II-го військового корпусу, який дислокувався на Люблінщині та Волині, кілька диверсантів планують прибути з Почаєва до Володимира для проведення підривної діяльності. С. Москалевський закликав старост і Люблінську поліцію до пильності та співпраці з волинськими колегами⁴⁰.

На початку 1923 р. в Луцьку відбувся суд над 73 особами, звинуваченими в належності до «Закордоту»⁴¹. Однак судові процеси не спричинили цілковитого припинення диверсійного руху на Волині. В означений період й надалі фіксу-

³⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 408, арк. 43–44. Див. цей документ в: «Закордот» в системі спецслужб України... — С. 131–132. Припинення діяльності «Закордоту» на Волині було теж ініційовано його вищим керівництвом. Див.: *Півень О.* І. Закордонний відділ ЦК КП(б)У... — С. 50.

³⁵ ANK. — Zesp. 248. — Sygn. 464. — S. 6.

³⁶ Українська та польська історіографії подають різні дати ліквідації «Закордоту» (1921 р., 1923 р., 1924–1925 рр.). Поліція Волинського воєводства офіційно декларувала знешкодження цієї організації в липні 1921 р. Разом з тим, політична поліція в першій половині 20-х рр. XX ст. усі прояви диверсійної діяльності «приписувала» активістам «Закордоту». Без сумніву можна стверджувати, що радянська сторона підтримувала антипольський диверсійний рух на Волині до 1926 р.

³⁷ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN). — Zesp. 1181. — Sygn. 54. — S. 1–97.

³⁸ ANK. — Zesp. 248. — Sygn. 130. — brak paginacji.

³⁹ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 144, арк. 19.

⁴⁰ Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL). — Zesp. 448. — Sygn. 2 (mkf. 116555). — S. 12; APL. — Zesp. 448. — Sygn. 15. — S. 1.

⁴¹ Dziennik Wołyński (Łuck). — 1923. — № 10. — S. 1.

валосся піднесення антидержавних заходів, спрямованих на компрометацію авторитету польської влади. Розвиток антипольського диверсійного руху в регіоні й надалі підтримував СРСР, що підтверджує меморіал званого радянського політика О. Шумського «Тези нашої політики стосовно окупованих Польщею та Румунією українських областей» від 17 травня 1923 р., де зокрема зазначалося: «...перед нами... стоить серйозна і сложна задача використання українського націоналістического движения в Галиции, на Волини, Холмщине и Подляшью (Польша), а также в Буковине и северной части Бессарабии (Румыния) в целях ослабления этих, граничащих с нами государств»⁴².

Протягом 1923–1924 рр. стрімко постають бойові підрозділи, організовані як силами місцевих комуністів, так і закинута з СРСР. Варто відмітити антидержавну та диверсійну діяльність таких формувань революційного характеру, як «Козацька рада», «Українська національно-повстанська організація» (УНПО), «Українська революційно-повстанська організація» (УРПО), «Західноукраїнська народно-революційна організація», «Організація Т», «Українська Червона повстанська армія». Як зазначає вітчизняний історик М. Кучерепа, усі вони відрізнялися тільки назвами, а форми і методи діяльності були однаковими. Однією була й мета — підготовка збройного повстання з метою «відокремлення західноукраїнських земель від Польщі для подальшого об'єднання з радянською Україною»⁴³.

У досліджуваній період волинська преса була переповнена повідомленнями про вкрай незадовільний стан безпеки у воєводстві, спричинений нападами більшовицьких диверсантів та поширенням внаслідок цього бандитизму. Так, в березні 1923 р. на шпальтах газет з'явилася інформація, що двоє більшовицьких солдат, незаконно перетнувши кордон в околиці колонії Кураж напали на місцевого жителя М. Грабовського. Відступаючи на радянську сторону, вони смертельно поранили польського військовослужбовця⁴⁴. У вересні того ж року в Острозькому повіті невідомі здійснили напад на постерункового Я. Земьона. Забравши в останнього зброю, нападники силою перетягнули його на територію радянської України.⁴⁵ Кілька днів потому бандити у кількості 35–40 осіб пограбували маєток Сільне у Рівненському повіті. За твердженням слідчої служби, загін зловмисників прибув з радянської сторони⁴⁶.

Варто зазначити, що комуністичні гасла вітала частина українського населення Волині, яка, на думку польської поліції, систематично здійснювала акції «саботажу» з метою підірвання авторитету властей Другої Речі Посполитої, зміцнення віри українців у можливість революційного перевороту та відлякування поляків від переїзду на постійне місце проживання на східні терени.

⁴² Меморандум О. Шумського «Тези нашої політики стосовно окупованих Польщею та Румунією українських областей» (17 травня 1923 р.) // Україна і Польща 1920–1939 рр. ... — С. 185.

⁴³ *Kuczerepa M. Polityka II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921–1939 // Przegląd Wschodni. — 1997. — Т. IV. — З. 1. — С. 142–143.*

⁴⁴ *Dziennik Wołyński (Łuck). — 1923. — № 15. — С. 3.*

⁴⁵ Там само. — № 44. — С. 4.

⁴⁶ Там само. — № 45. — С. 4.

«Українське населення з небажанням відносилося до нової влади, не допомагало в її створенні, а й навпаки — підтримувало антипольський партизанський рух керований Закордотом, і навіть спонтанно брало до рук зброю» — стверджує польський історик В. Менджецький⁴⁷.

На Волині зафіксовано потужні антипольські диверсійні угруповання, що діяли у Володимирському, Дубенському, Здолбунівському, Луцькому та Рівненському повітах. Так, у Дубенському повіті функціонувало чотири такі групи. Нерідко диверсанти під час проведення збройних акцій перевдягались у мундири польських правоохоронців⁴⁸.

Певною «популярністю» серед місцевого корінного населення користувався загін К. Орловського (Артема, Аршинова, отамана Калініченка, Мухи Михальського (Спихальського?), що активізував діяльність на Волині та Поліссі. Він нерідко вступав у відкритий двобій із силами поліції і війська⁴⁹. Восени 1924 р. група диверсантів неподалік залізничної станції Ловча, що у Поліському воєводстві, захопила пасажирський потяг, який рухався за маршрутом Брест-Лунинець. Як зазначає польський дослідник П. Ціхорацький, великий розголос цьому нападу забезпечила присутність в потязі поліського воєводи С. Довнарівича (1922–1924 рр.), який разом з керівником окружної державної поліції інспектором Ю. Мієнсовічем та іншими посадовцями, подорожував з Бреста до Сарн з метою зустрічі з тогочасним міністром внутрішніх справ З. Хубнером⁵⁰.

⁴⁷ *Mędrzecki W.* Województwo wołyńskie (1921–1939). Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych. — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1988. — S. 16.

⁴⁸ *Жив'юк А., Марчук І.* Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині: «від червоного терору» до боротьби з інакодумцями // Реабілітовані історією: У 27-и томах. Рівненська область / Гол. редакція: Тронько П. Т. та ін. — Рівне: ВАТ „Рівненська друкарня”, 2006. — Кн. 1. — С. 11.

⁴⁹ *Papierzyńska-Turek M.* Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1979. — S. 238; *Оксенюк Р.* Нариси історії Волині: 1861–1939. — Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1970. — С. 194.

⁵⁰ Напад під Ловчею 24 вересня 1924 р. як один з найбільш зухвалих збройних інцидентів на північно-східних теренах міжвоєнної Польщі детально висвітлено в монографії польського історика П. Ціхорацького «Stołpce — Łowcza — Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich». Атака озброєних диверсантів на потяг розпочалася близько 14 години 24 вересня 1924 р. за шість кілометрів на захід від залізничної станції Ловча з десятихвилинного обстрілу. Далі нападники упродовж години грабувати пасажирів та поштовий вагон. Злочинців цікавили як гроші й коштовності, так і чоловічий одяг й продукти харчування. Опісля диверсанти підірвали міст, який розташовувався позаду потягу. На думку П. Ціхорацького напад був організований мало чисельною кадровою групою радянських диверсантів із залученням місцевого населення. Польський історик засвідчує дискусійність проблеми генези та керівництва означеної збройної групи, хоча згідно радянської та сучасної білоруської історіографії загін нападників очолювала «легендарна» постать повстанського руху на Поліссі першої половини 20-х рр. ХХ ст. — К. Орловський. Із скрупульозністю Автору вдалося простежити перебіг переслідування нападників силами поліції та війська, яке тривало до середини жовтня 1924 р., а також

Так, Львівське окружне управління державної поліції у звіті за жовтень 1924 р. інформувало, що повідомлення в пресі про напад на вищезазначений потяг у Поліському воєводстві викликало жваве зацікавлення серед місцевого населення⁵¹. Згідно з інформацією Рівненської експозитури Політичної поліції, на теренах Кременецького повіту до пробільшовицького диверсійного угруповання належало 30 осіб. Усі вони перебували в тісному зв'язку з «Харківським центром»⁵².

У Рівненському повіті упродовж 1923–1925 рр. діяло шість збройних більшовицьких диверсійно-терористичних загонів. Найбільшою зухвалістю серед них вирізнялось угруповання Доманського⁵³. За інформацією Рівненського староства, Доманський агітував місцеве населення відмовитися сплачувати податки і повстати проти польської влади⁵⁴.

Значна активізація диверсійних більшовицьких загонів на Волині спостерігалася влітку-восени 1924 р. Державна влада вжила низку суспільно-господарських, політичних та адміністративно-правових заходів, щоб виправити це становище. У випадку Волинського воєводства, як прикордонної адміністративної одиниці, особливе значення мало створення спеціального військового формування — Корпусу охорони прикордоння. Адже державна поліція самотужки не могла забезпечити порядок на польсько-радянському кордоні⁵⁵.

превентивно-репресивні заходи влади, що закінчилися судовим процесом у Пінську 29 квітня — 1 травня 1925 р. Аналізує П. Ціхорацький й наслідки нападу під Ловчею, зокрема втрату посади поліським воєводою С. Довнарівичем та призначенням на його місце, одного з творців міжвоєнної польської державної поліції, генерала К. Млодзяновського; рішенням дисциплінарної комісії МВС з посади було звільнено й вищевказуваного керівника Поліського воєводського управління державної поліції Ю. Мієнсовіча. Реакцією на атаку пасажирського потяга Брест-Лунинець та піднесення диверсійного руху стала громадська кампанія щодо запровадження надзвичайного стану на східних теренах Другої Речі Посполитої, а також бажання населення пришвидшити створення Корпусу охорони прикордоння. П. Ціхорацький аналізує регіональний, загальнодержавний та міжнародний відгосол подій 24 вересня 1924 р., зазначаючи, що нападники мали своєрідну популярність та підтримку серед місцевого непольського населення, яке було представлене переважно селянами. Крім того, на сторінках тогочасної польської преси гостро критикувалася відсутність опору диверсантам, а також, безпосередньо, поведінка керівника Поліської поліції Ю. Мієнсовіча, котрий не зміг захистити воєводу та проявив боягузтво. Натомість, більшовицька преса схвально характеризувала напад під Ловчею, представляючи його як свідчення кризи польської держави. Див. більше: *Cichoracki P. Stołpce — Łowcza — Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich.* — Łomianki: Wydawnictwo LTW, 2012. — S. 136–223.

⁵¹ ДАВО, ф. 1, оп. 2, спр. 542, арк. 2.

⁵² ДАРО, ф. 319, оп. 1, спр. 3, арк. 4.

⁵³ ДАВО, ф. 1, оп. 4а, спр. 47, арк. 22.

⁵⁴ ДАРО, ф. 319, оп. 1, спр. 3, арк. 6.

⁵⁵ Однією з ключових передумов створення Корпусу охорони прикордоння став напад 4 серпня 1924 р. диверсійного прорадянського загону на Столбці — невеличке повітове містечко Новоградського воєводства, яке розташовувалося на відстані 15 км від польсько-радянського кордону й слугувало останньою залізничною станцією на тери-

Восени 1924 р. на Волині мали місце нові масові арешти диверсантів та більшовицьких активістів, а вже 1 грудня того ж року за антидержавну діяльність до різних термінів ув'язнення було засуджено 28 членів Комуністичної партії Західної України (КПЗУ)⁵⁶. Так звані поліцейські «ліквідаційні процеси» зіткнулись із значним опором диверсантів. За оперативною інформацією кілька озброєних загонів планували потрапити на терени Волинського воєводства з радянської України для відновлення диверсійного руху. Активну допомогу «засланним» загонам мали надати місцеві антидержавні елементи⁵⁷. В цей же час Кременецьке повітове управління державної поліції повідомляло про зростання диверсійної активності на межі Острозького і Дубенського повітів⁵⁸.

У грудні 1924 р. на спеціальній конференції міністрів було затверджено «План загальної політики на кресах в повітах, переповнених бандами, на 1925–1926 роки»⁵⁹. На початку 1925 р. начальник Відділу V Головного управління державної поліції П. Барта інформував регіональні підрозділи Політичної поліції

торії Польщі в напрямку Брест-Мінськ. Ця подія детально висвітлена у вищезгадуваній монографії П. Ціхорацького. Атака більшовицьких диверсантів на Столбці мала місце в ніч з 3 на 4 серпня й включала напад окремих груп на приміщення староства, постерунок (дільницю) державної поліції, повітове управління поліції, залізничну станцію, телеграф, пошту, поліцейські казарми, тимчасовий ізолятор, місцеву в'язницю, лісопилку та три магазини. Попри те, що не всі напади для диверсантів виявилися успішними, зловмисникам вдалося смертельно поранити сімох поліцейських та двох цивільних осіб. Як зазначає П. Ціхорацький, 4 серпня 1924 р. стало найтрагічнішим днем в історії міжвоєнної польської поліції, позаяк ще ніколи під час одного інциденту не гинула така велика кількість правоохоронців. З нападників, вірогідно, жодна особа не загинула, натомість диверсантам вдалося заволодіти матеріальними цінностями, кіньми, а також звільнити 22 особи з захопленого тимчасового ізолятора та місцевої в'язниці, в тому числі двох знаних комуністичних діячів, делегатів V конгресу Комінтерну, який мав місце 1 червня — 8 липня 1924 р. — Й. Логиновича (П. Корчика) та С. Мертенса (С. Скульського). З книги П. Ціхорацького довідуємося, що згідно радянської, російської та білоруської історіографії, саме звільнення двох вищезгадуваних комуністичних керівників й стало причиною нападу на містечко Столбці. Більшій частині учасників нападу вдалося втекти на радянську територію. Разом з тим, згідно вироку спеціального суду в Новогрудку від 25 серпня 1924 р., дві особи було страчено, натомість одному диверсанту смертну кару замінили довічним ув'язненням. Ця диверсійна атака серйозно змінила ставлення влади до питання безпеки на північно-східних теренах держави, засвідчила слабкі сторони організації та діяльності поліції, яка в той час виконувала функції охорони східного кордону, сприяла посиленню державної адміністрації шляхом призначення на посади воєвод кадрових військових рангу генерала (напр. Б. Ольшевський очолив Волинське воєводство, а М. Янушайтіс — Новогрудське), й в підсумку зумовила створення якісно нової формації, покликаної охороняти східні рубежі Другої Речі Посполитої — Корпусу охорони прикордоння (КОП). Див. більше: *Cichoracki P.* Вказана праця. — S. 44–135.

⁵⁶ *Оксенюк Р. Н.* Вказана праця. — С. 195.

⁵⁷ ДАВО, ф. 45, оп. 1, спр. 93, арк. 2.

⁵⁸ Державний архів Тернопільської області, ф. 391, оп. 1, спр. 3, арк. 1.

⁵⁹ *Papierzyńska-Turek M.* Вказана праця. — S. 242.

про посилене вербування в СРСР молоді до диверсійних загонів та агітаційної діяльності на території Польщі. Відповідно до даних органів безпеки, ці особи одержували щомісячну зарплату, одяг, забезпечення родини в СРСР та необмежені видатки в Польщі. Крім того, диверсанти мали право вільно розпоряджатися награваним майном. Політична поліція довідалася також, що штаб диверсійних банд рекомендував своїм членам орендувати та купляти млини, які мали служити місцем переховування та центрами агітації⁶⁰.

Стан безпеки у Волинському воєводстві загострився наприкінці 1924 — першому кварталі 1925 р. у зв'язку з підготовкою запланованого на весну збройного повстання, яке спільно готували КПЗУ та її радянські колеги. Пізно ввечері 20 січня 1925 р. диверсійний загін чисельністю близько 10 осіб нелегально перетнув кордон в районі Будеража й здійснив напад на фільварок Свяціж. Відступаючи, диверсанти викрали 4 коней і підпалили господарські приміщення⁶¹. В ніч з 31 січня на 1 лютого 1925 р. вже інший диверсійний загін з кількох десятків осіб перетнув державний кордон в районі села Тарнувка. Наступ проводився у двох напрямках: Корець-Рівне та на південь від Рівного з метою нападу на маєток Малочніце (власники Залеські). Об'єкт був вибраний не випадково: він був розташований на відстані 2 км від кордону. Однак, прикордонна охорона підготувалася до зустрічі диверсантів й останні змушені були відступити⁶². Днем раніше, 30 січня 1925 р., державна поліція поблизу кордону затримала групу диверсантів із банди Смульського. Керівник угруповання на допиті розповів, що загін займався вивченням терену Волині, а також видав плани організації наступних диверсійних маневрів⁶³.

Неузгодженість і суперечки між КПЗУ та радянською стороною з одного боку, і добра робота польської поліцейської та військової розвідки з іншого, призвели до широкомасштабної операції з ліквідації підпільних комуністичних угруповань на території Волинського воєводства навесні 1925 р., коли було викрито й заарештовано близько 1,5 тис.⁶⁴ підпільників, пов'язаних з організацією т. зв. повстання «Форналя-Крайця»⁶⁵. Підготовку до цього повстання проводили ковельський та володимирський територіальні підрозділи КПЗУ, що їх очолювали відповідно О. Ружанський (Форналь) та В. Крайц (Барвінченко). За інформацією Луцького окружного управління Політичної поліції, за період до квітня 1925 р. О. Ружанському разом з парламентарем Х. Приступою вдалося створити організацію чисельністю 600 осіб, яка поширювала діяльність на терени Володимирського, Горохівського, Ковельського, Луцького та Любомль-

⁶⁰ ANK. — Zesp.206 (OPN). — Sygn. 115. — brak paginacji.

⁶¹ *Życie Wołynia* (Łuck). — 1925. — № 4. — S. 16–17.

⁶² Там само. — № 6. — S. 12.

⁶³ Там само.

⁶⁴ На думку автора, зазначена кількість арештів може бути дещо перебільшеною.

⁶⁵ *Власюк О.В., Сидорук В. Й., Цятко В. М.* «Східні кресли» під знаком польського орла. — Рівне: Волинські обереги, 2004. — С. 82–83; *Історія міст і сіл Української РСР* : [у 26 т.]. — К.: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1967–1973 / голов. редкол. : Тронько П.Т. (голова) [та ін.]. — Волинська область / обл. редкол.: Клімаш І.С. (голова) [та ін.]. — К., 1970. — С. 28.

ського повітів Волинського воєводства⁶⁶. Організатори сподівалися, що диверсійний рух охопить усю Волинь. Учасників повстання рекрутували, обіцяючи роздати їм землю. Початок повстання був запланований на квітень 1925 р. 30 березня того ж року О. Ружанський на з'їзді Володимирського окружного комітету КПЗУ зазначив, що до участі у повстанні зголосилося близько 5 тис. селян. Крім того, керівництво повстання підтримувало тісний зв'язок із радянськими диверсантами, які вже мали досвід діяльності на польсько-радянському прикордонні⁶⁷.

В підсумку організація повстання «Форналя-Крайця» була викрита. Розпочалась серія масових арештів, основні з яких були проведені ковельськими поліцейськими та спеціально виділеними військовими загонами⁶⁸. В період з 30 березня по 3 квітня у Володимирському, Ковельському та Луцькому повітах Волинського воєводства державна поліція заарештувала близько 200 осіб. Розгалужені революційні організації викрито в Дубенському, Рівненському та Кременецькому повітах⁶⁹. Під час арештів поліція провела конфіскацію значної кількості зброї та амуніції⁷⁰.

Невдача комуністів в регіоні, як і підтвердження втручання радянської сторони у внутрішні справи Другої Речі Посполитої, знайшла своє відображення у меморандумі заступника Уповноваженого Народного комісаріату закордонних справ СРСР при Уряді УССР К. Максимовича генеральному секретареві ЦК КП(б)У Л. Кагановичу щодо необхідності поліпшення становища інтернованих в УССР учасників комуністичних військових організацій на західноукраїнських теренах II Речі Посполитої від 1 липня 1925 р. Зокрема в документі зазначалося: «Відповідними нашими органами велася на Західній Україні масова військова активна робота. Поскілки ця праця була закроєна широко і мала на меті піднесення загального повстання, керівники тою роботою втягали в організацію широку масу невдоволеного охочого драться елементу. Річ природня, що в організацію втиснулося чимало провокаторів, котрі провалювали не лише саму організацію, але й розкрили також і руководящий центр. Одним із саме більших провалів був недавно останній, що потягнув за собою масові арешти селян. В зв'язку з цим велика маса учасників військових організацій хлинула на Україну...»⁷¹.

⁶⁶ ДАРО, ф. 300, оп. 1, спр. 140, арк. 15.

⁶⁷ Там само. — Арк. 16.

⁶⁸ *Życie Wołynia (Łuck)*. — 1925. — № 15. — S. 12; № 16. — S. 16; *Цецик Я.П.* Діяльність КПЗУ на Волині у 1921–1925 роках // Південний архів. Історичні науки. — Херсон, 2005. — Вип. 18. — С. 134.

⁶⁹ Там само

⁷⁰ *Życie Wołynia*. — 1925. — № 15. — S. 12.

⁷¹ Меморандум заступника Уповноваженого НКЗС СРСР при Уряді УССР К. Максимовича генеральному секретареві ЦК КП(б)У Л. Кагановичу щодо необхідності поліпшення становища інтернованих в УССР учасників комуністичних військових організацій на західноукраїнських теренах II Речі Посполитої (1 липня 1925 р.) // *Україна і Польща 1920–1939 рр...* — С. 261.

Отже, арешти 1924–1925 рр. різко зменшили розмах комуністично-диверсійного руху і сприяли певній нормалізації суспільно-політичного життя⁷². Окрім репресій поліції, на стабілізацію ситуації у Волинському регіоні позитивно вплинула зміна тактики більшовицького керівництва в світлі II-го з'їзду КПЗУ⁷³, а також покращення економічних показників⁷⁴. Попри часткову нормалізацію стану безпеки в регіоні, спецслужби чітко усвідомлювали серйозність намірів місцевих комуністів та їх «східного союзника»⁷⁵. Так, 28 серпня 1925 р. Люблінське окружне управління Політичної поліції інформувало свої територіальні підрозділи про виявлення добре організованої таємної комуністичної організації, яка проводила свою діяльність на теренах Волинського воєводства. Зазначена організація займалася вербуванням молоді з метою подальшого її скерування на спеціальні 9-місячні курси агітаторів, що проводився у Харкові. За оперативними даними поліції, більшість «курсантів» походила з Волині та Східної Галичини⁷⁶.

У другій половині 20-х рр. XX ст., як зазначає вітчизняний історик С. Кульчицький, галицькі та волинські комуністи відмовилися від збройної боротьби з польською владою, віддаючи перевагу культурно-масовій та пропагандистській активності⁷⁷. Однак комуністичний рух й далі перебував під пильним наглядом органів державної безпеки, тим паче, що після травневого перевороту Ю. Пілсудського, ліворадикали окреслили політику авторитарного маршала «фашистською»⁷⁸. «Дотравневий» період протистояння з комунізмом на Волині завершив «Володимирський процес 151» (листопад 1926 — січень 1927 рр.)⁷⁹.

Аналіз подій, що мали місце на Волині у першій половині 20-х рр. XX ст., а також сучасної ситуації на сході України, дозволяють провести певні історичні паралелі. Насамперед, це схожість у порушенні норм міжнародного права радянською стороною щодо суверенної міжвоєнної польської держави в той час, та груба зневага до нього тепер на Донбасі. Формально, як вже зазначалося вище, підписавши Ризький мир в 1921 р., договірні сторони взаємно визнавали незалежність і державний суверенітет, зобов'язувалися не втручатися у внутрішні справи одна одної тощо. Натомість, на практиці радянська сторона знехтувала цими нормами, навчаючи, озброюючи та фінансово підтримуючи

⁷² *Ławnik J.* Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939. — Warszawa: Książka i Wiedza, 1979. — S. 182.

⁷³ *Жив'юк А., Марчук І.* Політичні репресії тоталітарної доби на Рівненщині... — С. 11.

⁷⁴ *Tomaszewski J.* Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku. — Warszawa: Spotkania, 1991. — S. 26.

⁷⁵ ДАРО, ф. 300, оп. 1, спр. 140, арк. 16–17.

⁷⁶ APL. — Zesp. 449. — Sygn. 206. — S. 151–152.

⁷⁷ *Кульчицький С.В.* Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). — Київ: Альтернативи, 1999. — С. 301.

⁷⁸ APL. — Zesp. 403 (WSP). — Sygn. 398. — S. 2.

⁷⁹ *Radziejowski J.* Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929: Wzłowe problemy ideologiczne. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1976. — S. 64.

диверсійні групи, які функціонували на теренах як Волинського краю, так і західноукраїнських земель вцілому. Аналогічно й в наш час, Російська Федерація офіційно декларує повагу до суверенітету та територіальної цілісності України, водночас, втручається у внутрішні справи нашої держави, надаючи підтримку незаконним озброєним угрупованням на Донбасі. Важливо й те, що СРСР намагався представити напружену безпекову ситуацію на Волині як громадянський конфлікт в межах Другої Речі Посполитої, заперечуючи власну участь у цих подіях. Так само й нині, Російська Федерація офіційно трактує події на сході України як громадянське протистояння. У вище згаданому меморандумі О. Шумського від 17 травня 1923 р. йшлося про підтримку радянською стороною ідеї створення «Галицько-Волинської держави»⁸⁰, що дуже нагадує маріонеткові ЛНР та ДНР.

Використання західноукраїнської людності у комуністично-революційному русі мало згубні наслідки. Ті особи, які рятуючись від репресій польських властей намагалися перейти на радянську сторону кордону утримувалися на прикордонних пунктах в незадовільних матеріальних умовах. «Умовини, в яких приходиться їм сидіти по наших пунктах, надзвичайно тяжкі, під зглядом харчовим, і квартирним. Такий прийом на нашій боці цілковито убиває їх морально, тим більше, що переважно це підполники, котрі по рокові, по два жили і боролися в нужді. Багато з них вже з розшатаними нервами і больних легенями. Оставлювання їх на ласку і неласку судьби розчаровує їх. Подають масами заяви про поворот в Польщу, заявляючи, що «краще вже там в тюрмі згинути, то бодай не буде жалю, як тут пропадати між своїми». З такими настроями повертати їх назад не можна...», — зазначав у меморандумі від 1 липня 1925 р. заступник Уповноваженого НКЗС СРСР при Уряді УССР К. Максимовича генеральному секретареві ЦК КП(б)У Л. Кагановичу⁸¹.

Нажаль, зараз на Донбасі, як і більше дев'яносто років тому на теренах Волинського воєводства, ми можемо спостерігати (хоч й у різних масштабах) розвиток диверсійного руху, ведення фактично «неоголошеної війни», використання місцевого населення у політичних цілях. Автор жодним чином не намагався виправдати помилкову національну політику властей Другої Речі Посполитої щодо українців, яка зумовила напругу у польсько-українських стосунках та поширення радянофільських настроїв серед частини місцевої людності. Разом з тим варто пам'ятати, що для СРСР вона була лише «розмінною монетою», засобом для досягнення власних партійних та політичних інтересів. Це залишається актуальним і в наш час, адже теза Російської Федерації про підтримку і захист інтересів мешканців Донбасу видається щонайменше лукавою.

⁸⁰ Меморандум О. Шумського «Тези нашої політики стосовно окупованих Польщею та Румунією українських областей» (17 травня 1923 р.) // Україна і Польща 1920–1939 рр. ... — С. 185.

⁸¹ Меморандум заступника Уповноваженого НКЗС СРСР при Уряді УССР К. Максимовича генеральному секретареві ЦК КП(б)У Л. Кагановичу щодо необхідності поліпшення становища інтернованих в УССР учасників комуністичних військових організацій на західноукраїнських теренах II Речі Посполитої (1 липня 1925 р.) // Україна і Польща 1920–1939 рр. ... — С. 261–262.

REFERENCES

1. Cichoracki, P. (2012). *Stołpce — Łowcza — Leśna 1924. II Rzeczpospolita wobec najpoważniejszych incydentów zbrojnych w województwach północno-wschodnich*. Łomianki: Wydawnictwo LTW. [in Polish].
2. Hrytsak, Ya. (2000). *Narys istorii Ukrainy: formuvannia modernoi ukrains'koi natsii XIX–XX st.* Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
3. Kucherepa, M.M. (1998). Natsional'na polityka Druhoi Rechi Pospolytoi schodo ukraintsiv (1919–1939 rr.). *Ukraina — Pol'scha: vazhki pytannia: materialy II mizhnarodnoho seminaru istorykiv «Ukrains'ko-pol's'ki vidnosyny v 1918–1947 rr.» (Varshava, 22–24 travnia 1997 r.). (1–2)*, 11–28. [in Ukrainian].
4. Kuczerepa, M. (1997). Polityka II Rzeczypospolitej wobec Ukraińców na Wołyniu w latach 1921–1939, *Przegląd Wschodni, IV (1)*, 139–154. [in Polish].
5. Kul'chytskyj, S. (1999). *Ukraina mizh dvoma vijnamy (1921–1939 rr.)*. Kyiv: Al'ternatyvy. [in Ukrainian].
6. Kupchyk, O. (2005). Volyn' u eksporti bil'shovyts'koi revoliutsii do krain Yevropy (1920-ti roky). *Ukrainica Polonica*, 2, 43–47. [in Ukrainian].
7. Kupchyk, O. (2005). *Zovnishn'opolitychna diial'nist' uriadu USRR (1920–1923 rr.) (Extended abstract of Candidate's thesis)*. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Ławnik, J. (1979). *Represje policyjne wobec ruchu robotniczego 1918–1939*. Warszawa: Książka i Wiedza. [in Polish].
9. Mędrzecki, W. (1988). *Województwo wołyńskie (1921–1939). Elementy przemian cywilizacyjnych, społecznych i politycznych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [in Polish].
10. Okseniuk, R. (1970). *Narysy istorii Volyni: 1861–1939*. L'viv: Vyd-vo L'vivs'koho un-tu [in Ukrainian].
11. Papierzyńska-Turek, M. (1979). *Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. [in Polish].
12. Piven', O. (2006). Zakordonnyj viddil TsK KP(b)U ta joho diial'nist' na Volyni u 1920–1921 rr. *Zb. navch.-metod. materialiv ta nauk. st. ist. f-tu VDU im. Lesi Ukrainky*, 11 [in Ukrainian].
13. Radziejowski, J. (1976). *Komunistyczna partia Zachodniej Ukrainy 1919–1929: Węzłowe problemy ideologiczne*. Kraków: Wydawnictwo Literackie. [in Polish].
14. *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polski 1924 (1925)*. Warszawa: Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego. [in Polish].
15. Rubl'ova, N.S. & Rubl'ov, O.S. (Ed.). (2012) *Ukraina i Pol'scha 1920–1939 rr. Z istorii dyplomatychnykh vidnosyn USSR z Druhoiu Richchiu Pospolytoiu: Dokumenty i materialy*. Kyiv: Dukh i litera. [in Ukrainian].
16. Sidak, V.S. (Ed.). (2000). *«Zakordot» v systemi spetssluzhb Ukrainy. Zbirnyk dokumentiv*. Kyiv: Vyd-vo NA SBU. [in Ukrainian].
17. Tomaszewski, J. (1991). *Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku*. Warszawa: Spotkania. [in Polish].
18. Tron'ko, P.T. (Ed.). (1967–1973). *Istoriia mist i sil Ukrains'koi RSR*. Kyiv: Hol. red. URE AN URSR. 1970. [in Ukrainian].
19. Tsetsyk, Ya. (2005). Diial'nist' KPZU na Volyni u 1921–1925 rokakh. *Pivdennyj arkhiv. Istorychni nauky*, 18, 130–136 [in Ukrainian].

20. Vlasiuk, O.V. & Sydoruk, V.J. & Tsiatko, V. M. (2004). *«Skhidni kresy» pid znakom pol's'koho orla*. Rivne: Volyns'ki oberehy. [in Ukrainian].
21. Zhyv'iuk, A. & Marchuk, I. (2006). Politychni represii totalitarnoi doby na Rivnenschyni: «vid chervonoho teroru» do borot'by z inakodumtsiamy. In Tron'ko P. T. (Ed.), *Reabilitovani istoriieiu. Rivnens'ka oblast'* (Vol. 1, pp. 8–78). Rivne: Rivnens'ka drukarnia. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 16.10.2016.